

συνειδήσει, ἤθελεν ἀπολέσῃ πᾶσαν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν. Πολιτεία, ἀρνούμενη τὸ δίκαιον τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἐπιβάλλουσα τοὺς θεοὺς αὐτῆς εἰς τὴν συνείδησιν τῶν ἀτόμων, διαπράττει τὸ στυγερώτατον τῶν ἐγκλημάτων κατὰ τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας τοῦ ἀνθρώπου· ἀρνεῖται τὴν ὑπόστασιν τῆς ἐλευθέρας αὐτοῦ φύσεως· ἡ θρησκεία καθίσταται ὄργανον τῆς πολιτείας, ἡ συνείδησις παραβιάζεται καὶ σὺν αὐτῇ ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἐλευθερία. Ἀντιθέτως, ἂν ἡ θρησκεία ἤθελε δεσπόσῃ τῆς πολιτείας, αὕτη ἤθελεν ἀπολέσῃ τὸ κῦρος αὐτῆς καὶ τὴν ἠθικὴν ἐνέργειαν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ προϊστάμενος ἐν τῇ πολιτείᾳ καθίσταται ἀληθῆς πλαγγὼν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Μισαλλόδοξος καὶ τυραννικὴ ἐξουσία ἤθελεν ἀπορροφήσῃ πᾶσαν ἐνέργειαν τῆς πολιτείας ἐν τῇ αὐτονόμῳ δράσει αὐτῆς, παρακωλύσῃ δὲ πᾶσαν πρόοδον.

§ 213. Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ ἀποστολὴ αὐτῆς.

Ἡ ἐμὴ βασιλεία οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, ἐρωτώμενος περὶ τῶν καθηκόντων τῶν Ἰουδαίων πρὸς τὴν ρωμαϊκὴν ἀρχήν. Ἐν τῷ δόγματι τούτῳ συνοψιστέα πᾶσα ἡ πολιτικὴ τῆς ἐκκλησίας. Αὕτη ἐκπροσωπεῖ ἐν τῇ κοινωνικῇ αὐτῆς δράσει τὸν ἠθικὸν σύνδεσμον τῶν ἀνθρώπων, συντελεῖ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν αἰσθημάτων, ἐμπνέει αὐτοὺς καὶ ἐμπεδοῖ εἰς τὰ εὐγενέστατα τῶν καθηκόντων. Ἡ ἐκκλησία δέον νὰ ἴσταται ὑπεράνω παντὸς ἐγκοσμίου συμφέροντος. Ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει τὴν ἀνατροφὴν αὐτοῦ πρῶτον ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, εἶτα δὲ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τῷ Σχολείῳ ἐν τῇ εὐρυτάτῃ αὐτοῦ ἐννοίᾳ. Ἀλλ' ἡ ἀνατροφὴ αὕτη ἔσται ἠθικὴ δύναμις. Τὸ κράτος ἄρα τῆς ἐκκλησίας δέον νὰ περιορισθῇ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας καὶ δράσεως, ἐν τῷ ἐσωτερικῷ μόνον βίῳ τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ δὲ νὰ ἐξέλθῃ τούτου καὶ νὰ εἰσπηδήσῃ εἰς ἀλλότρια δίκαια. Διὰ τῆς ἐκτροπῆς ταύτης ἡ ἐκκλησία οὐ μόνον δὲν πραγματοποιῇ τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ καθίσταται ὀλεθρία.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δικαιούται νὰ ἐπεμβαίῃ εἰς τὰ καθήκοντα καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς πολιτείας. Αὕτη σκοπεῖ κατὰ πρῶτον τὴν πραγμάτωσιν τοῦ δικαίου, διὰ τῆς ἐπιτεύξεως δὲ τούτου θέλει συντελέσῃ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν πρόοδον τῶν ἀνθρώπων. Τῆς ἐκκλησίας ἡ

ἀποστολή εἶνε ὅλως ἠθικὴ — ἡ πραγμάτωσις τῶν μεγάλων αἰσθημάτων, τῶν δυναμένων νὰ ἠθικοποιήσωσι τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἀγαπᾶτε Ἀλλήλους ἔσται τὸ κήρυγμα καὶ τὸ δόγμα αὐτῆς· ἀλλ' ὅταν προσπαθῇ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς πολιτείας, δι' ἄλλοτριῶν τρόπων ἐπιδιωκούσης τὴν πραγμάτωσιν τοῦ κοινωνικοῦ σκοποῦ, ἐξαχρειοῦται εἰς δύναμιν ἀντικοινωνικὴν καὶ ἠθοφθόρον.

Ἡ ἐκκλησία δὲν δικαιοῦται νὰ ᾔνε μισαλλόδοξος. Ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἠθικὸν ὄν ἐλεύθερον, δὲν δύναται δὲ νὰ ᾔνε τοιοῦτος ἐφ' ὅσον δὲν ἐξασκεῖ πλήρη τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ. Ἐκκλησία διδάσκουσα οὐκ ἔσονται σοὶ θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, κηρύττουσα ὅτι ἐκπροσωπεῖ τὴν μόνην καὶ ἀπόλυτον ἀλήθειαν ἐν τῷ κόσμῳ, καθίσταται ἐπιβλαβὴς καὶ ἐπικίνδυνος· ἡ ἠθικὴ αὐτῆς εἰς οὐδὲν θέλει χρησιμεύσῃ. Ἡ μισαλλοδοξία εἶνε ἡ ὑψίστη τῶν κακιῶν, ἀποθηριοῖ τὸν ἄνθρωπον, ὀπλίζει κατ' ἀλλήλων τὰ μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς, χεῖρον ἔτι, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, παραλύει τὸν κοινωνικὸν σύνδεσμον· πᾶσα νέα ὑπόστασις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου κηρύσσεται ὑπ' αὐτῆς ἀμάρτημα· τὸ μὴ σύμφωνον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐξ ἀποκαλύψεως κηρύγματος εἶνε αἰρετικόν, ἀξιοποινον. Ἡ Ὑπατία κηρύσσεται ἄθεος, ὁ Γαλιλαῖος αἰρετικός, ὁ Σπινόζας ἀνήθικος. Οὐδεμίαν νέα ἰδέαν εἶνε ἀνεκτὴ· πᾶσα πρόοδος ἀποκηρύσσεται ὡς ἄρνησις τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας. Ὑπὸ τοιαύτας ἀρχὰς ἡ ἐπιστήμη ἀντιβαίνει εἰς τὴν δημοσίαν ἠθικὴν· ἡ τέχνη κατὰ τοσοῦτον μόνον ἐπιτελεῖ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, καθ' ὅσον ἀποτάσσεται πᾶσῃ ἐπιδράσει τῆς ἐπιστήμης καὶ ὑποτάσσεται τέλει τῆς θρησκείας. Ὅπισθεν πᾶσης ἐπιστήμης καὶ τέχνης, πᾶσης κατακτήσεως τῆς γνώσεως, κρύπτεται τὸ πονηρὸν πνεῦμα, ἡ ἄρνησις, ἡ καθαίρεσις τῶν παραδεδομένων. Τοιαῦτα εἶνε τὰ δόγματα τῆς αὐστηρᾶς ὀρθοδοξίας, συνωνύμου καθισταμένης τῇ μισαλλοδοξίᾳ, ἐκφραζούση τὸ αἰώνιον καὶ ἀδυσώπητον μῖσος κατὰ πᾶσης ἰδέας, μὴ συμφωνούσης πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῆς κηρυχθείσας. Ἐκκλησίαι μισαλλόδοξοι, πιστεύουσαι μόνον εἰς τὴν αὐτῶν ἠθικὴν καὶ ἀλήθειαν, κατ' οὐδὲν συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πρόοδον· ἐπιδιώκουσι σκοπὸν, ἄρδην ἀναιροῦντα πᾶσαν ἀρχὴν ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας.

Ἡ ἐκκλησία, ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ αὐτονομίᾳ λειτουργοῦσα, ὑπηρετοῦσα ἀκαταναγκάστως τὸν σκοπὸν τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, δεόν νὰ διατελῇ εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἐκκλησιῶν,

ἐκτὸς ἐκείνων, αἵτινες διαρρήδην ἀρνοῦνται πᾶσαν ἀρχὴν ἠθικότητος, ὧν ἡ ἀνοχὴ δὲν εἶνε ἐπιτετραμμένη. Πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι, αἱ ὑπὸ τῆς πολιτείας ἀνεγνωρισμένοι, δικαιούμεναι δὲ νὰ ζήσωσιν ἐν τῇ κοινω- νίᾳ, ὀφείλουσι νὰ διατελῶσιν εἰς συνάφειαν, ἐν ἰσότητι καὶ ἐλευθερίᾳ, ἐν τινι ὁμοσπονδίᾳ. Εἶνε τοῦτο καὶ εὐγενὲς καὶ ἀνθρώπινον· ἰδίᾳ τὰ διάφορα χριστιανικὰ θρησκευόμενα. Ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκή- ρυξε διαρρήδην, ὅτι ἦλθε φέρων εἰρήνην. Ἡ εἰρήνη αὕτη ἔστω τὸ σύμ- βολον πάσης χριστιανικῆς κοινότητος. Ἐν τῇ συνεργασίᾳ τῶν ἰδεῶν κρατύνεται ἡ ἠθικὴ ἐνότης καὶ προάγεται ὁ πολιτισμὸς· ἐν τῇ δια- στάσει ἐπέρχεται ἐξασθένωσις.

§ 214. Ἐλευθέρα Ἐκκλησία ἐν ἐλευθέρᾳ Πολιτεία.

Μετὰ τὰ εἰρημένα, ἀναγνωρισθείσης ἐλευθέρας τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐν αὐτονομίᾳ λειτουργούσης, μέχρι τίνων ὀρίων δύναται νὰ ἐκταθῇ ἡ ἐλευθερία αὕτη; Νεώτεροι πολιτειολόγοι καὶ νομοθέται, μαχόμενοι κατὰ τῶν παπικῶν δογμάτων, ἐκήρυξαν τὸ δόγμα τῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐλευθερίας, ὡς τῆς μόνης διεξόδου, τῆς δυναμένης νὰ διεξαγάγῃ τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τινῶν ἀνησυχούντων αὐτὴν προβλημάτων. Οὕτως ἐπεζήτησαν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, ἀπαγορεύσαντες ἅμα τὸ δικαίωμα ἀναμίξεως αὐτῆς εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα. Ἡ θεωρία αὕτη δύναται νὰ καταστῇ ἐπικίνδυνος εἰς πολι- τείας, παρ' αἷς ἡ ἐκκλησία ἐκ τοῦ μακροῦ αὐτῆς ἱστορικοῦ παρελθόντος διεκδικεῖ ἀντίθετα συμφέροντα, διέπεται δὲ ὑπὸ ἰδεῶν, ὅλως διαφόρων πρὸς τὰς τῆς νέας κοινωρίας. Πρωτίστως δὲ ἐν ταῖς καθολικαῖς χώραις τῆς συγχρόνου Εὐρώπης, ἐν αἷς δυνάμει ἐκκλησιαστικῶν συνθηκῶν (Concordats) ἡ παπικὴ ἐξουσία διεκδικεῖ σημαντικὰ πλεονεκτήματα, ἂν οὐχὶ ἀμέσως, ἀλλ' ἐμμέσως, ἂν οὐχὶ δημοσίᾳ, ἀλλὰ λανθανόντως δυναμένη νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν δημοσίων πραγμάτων, ἄτε λαμβάνουσα συμμετοχὴν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἐπισκόπων, καθισταμένων πειθη- νίων καὶ ὑποτελῶν αὐτῆς ὀργάνων.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡ ἔκφρασις ἐλευθέρα ἐκκλησία ἐν ἐλευθέρᾳ πολιτεία οὐδεμίαν κέκτηται πολιτικὴν ἔννοιαν, δικαίως χαρακτρι- σθεῖσα ὑπὸ ὀξυδερκοῦς πολιτικοῦ ἀνδρὸς ὡς ἔνοπλος ἐκκλησία ἐν ἀόπλῳ

πολιτεία (1). Κατὰ τὰ σήμερον κρατοῦντα πολιτικά καθεστῶτα, ἡ ἐκκλησία, ὡς πᾶσαι αἱ κοινωνικαὶ σφαῖραι, κέκτηται ἐλευθερίαν ἐνεργείας, ἔχει δ' οὐ σμικρὰ μέσα ἐπιτηδειοτάτης χρήσεως τῆς ἐλευθερίας ταύτης. Ὑπὸ σύστημα ἐκκλησιαστικὸν αὐστηρᾶς ἐνότητος καὶ πειθαρχίας, ὁποῖον τὸ παπικόν, ἡ ἀνωτάτη ἐξουσία δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ἐπιτυχέστατα ἐν τῷ κατὰ τῆς πολιτείας ἀγῶνι· ὁ κατώτερος κληρὸς ἔσται τὸ πρόχειρον ὄργανον τῆς ἀντιστάσεως τῆς ἐκκλησίας, δι' οὗ αὕτη ἐπιδρῶσα καταχθονίως ἐπὶ τῶν κατωτάτων κοινωνικῶν ὁμάδων δύναται νὰ τολμήσῃ τὰ πάντα. Ὁ δεσποτικὸς ὀργανισμὸς τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καθίστησι τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς οὐχὶ πολίτας, ἔχοντας κοινὰ συμφέροντα καὶ ἐπιδιώκοντας τὸν αὐτὸν σκοπὸν μετὰ τῆς πολιτείας, ἐν ἣ ἐγεννήθησαν, ἀλλὰ διάφορον, πολλάκις ἀντίθετον σκοπὸν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐκδηλοῦται ἐν ἀπαισίᾳ εἰκόني πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς. Ἐν Ἰταλίᾳ ἡ κοσμικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία διατελοῦσιν εἰς φοβερὰν σύγκρουσιν, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ἐπιτεύξεως τῆς ἰταλικῆς ἐνότητος. Ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης εἶνε Ἰταλὸς τὸ γένος καὶ προϊστάμενος τῆς ἰταλικῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ πρωτίστως θεωρεῖ ἑαυτὸν ἀρχηγὸν τῆς παγκοσμίου θρησκευτικῆς ἐνότητος· ὡς τοιοῦτος δ' εἶνε κεκηρυγμένος ἐχθρὸς τῆς ἰταλικῆς πολιτείας. Ἐν Γαλλίᾳ ἀπὸ πολλῶν δεκαετηρίδων σφοδρὰ διεξάγεται πάλη πολιτείας καὶ ἐκκλησίας, ἧς τὴν ἀκατάσχετον δύναμιν δὲν κατώρθωσαν ἔτι νὰ περιορίσωσιν αἱ ἰδέαι τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἐν Γερμανίᾳ ἀπὸ εἰκοσαετίας ὑφίσταται ὁ πολυθρύλητος *Cultur-Kampf*, αἱ ποικίλαι αὐτοῦ περιπέτειαι, ἐν αἷς καὶ τὸ τελευταῖον ἐπεισόδιον τῆς παλιμβούλου πολιτικῆς τοῦ αὐτοκράτορος· ἐν Βελγικῇ, ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ, πολλαχοῦ τῆς Ἀμερικῆς, ὡς καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις, τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς πολιτείας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν εἶνε τὸ θέμα τὰς ἡμέρας. Ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκκλησίας, ποιά τις αὐτονομία αὐτῆς πρὸ τῆς πολιτείας, ἐδείνωσαν τὰ πράγματα. Ὁ φιλελεύθερος κόσμος ἐπεδοκίμασε τὸ πρῶτον τὸν χωρισμὸν τοῦτον,

(1) Ὁ κόμης Hanry von Arnim, πρεσβευτῆς τῆς Γερμανίας ἐν Ρώμῃ, συζητῶν ἡμέραν τινὰ μετὰ τῆς ἀνεψιᾶς τοῦ Καβούρ περὶ τῆς πρακτικῆς ἀξίας τοῦ περιφήμου δόγματος τοῦ Ἰταλοῦ πολιτικοῦ *Chiesa libero in stato libero*, συνώψιζε κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπον τὴν σκέψιν αὐτοῦ. «Ἡ χίμαιρα αὕτη καταλήξει εἰς τὸ ἐξῆς ἀποτέλεσμα: *Chiesa armata in Stato disarmato*.

τὴν ἐκατέρων τῶν δυνάμεων τούτων ἀνεξαρτησίαν. Ἄλλὰ τὰ πράγματα πολλάκις διαψεύδουσι τὰς θεωρίας. Ἡ ἐκκλησία, τυχοῦσα ἀνεξαρτησίας καὶ ἐλευθερίας, προσπαθεῖ δι' αὐτῶν νὰ συνεχίσῃ τὸν αἰώνιον πόλεμον κατὰ τῆς πολιτικῆς τάξεως καὶ εἰρήνης. Ἡ ἐλευθερία κατέστη φονικὸν ὄπλον· ἐπιζητεῖ αὐτὴν οὐχὶ ὡς μέσον ἀναπτύξεως ἠθικῆς ιδέας, ἀλλ' ὡς πρόσχημα ἐλευθερίας ἀνοσιουργημάτων. Οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς κατέστησαν οἱ σταυροφόροι κατὰ τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. Τὰ τελευταῖα παθήματα τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως οὐδὲν ἐδίδαξαν καὶ οὐδὲν ὠφέλησαν. Ὁ Σατανᾶς τῆς νέας ιδέας πολεμεῖται λήγοντος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος διὰ τῶν αὐτῶν ὄπλων καὶ μετὰ τοῦ αὐτοῦ μίσους, μεθ' οὗ ἐπολεμεῖτο ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία κατὰ τοὺς ἀπωχημένους αἰῶνας.

§ 215. Ἡ ὀργάνωσις τῶν σχέσεων Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπεφώνησε: Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Ἄλλ' ἐν τῷ δόγματι τούτῳ δὲν κρατεῖ ἡ ιδέα τοῦ ἀπολύτου χωρισμοῦ πολιτείας καὶ ἐκκλησίας, ἡ παραχώρησις τοῦ δικαίου πολέμου διηνεκοῦς τῆς δευτέρας καὶ τῆς πρώτης. Ὅπως εἶνε ἀνήθικον τὸ δόγμα τῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς τῆς ἐκκλησίας τῇ πολιτεῖα, ἐπίσης ἀνήθικος καθίσταται ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν ἡ ιδέα τῆς ὑποταγῆς τῆς πολιτείας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὀλεθρία δὲ καὶ ἀντικοινωνικὴ ἡ ἀρχὴ τοῦ χωρισμοῦ ἀμφοτέρων τούτων ἐξ ὀνόματος τῆς ἐλευθερίας. Καὶ κατὰ τῶν τριῶν τούτων συστημάτων διαμαρτύρεται ἡ ἱστορία. Ἡ ἀπόλυτος θρησκευτικὴ ἐνότης ἐν τῇ πολιτεῖα εἶνε ἄρνησις πάσης ἐλευθερίας· ἀλλ' ἐπίσης καὶ ὁ χωρισμὸς καὶ ἡ αὐτονομία τῆς ἐκκλησίας ἐγκυμονεῖ κατ' ἀνάγκην ἀναρχικὰ ἀποτελέσματα.

Πρὸς λύσιν τοῦ θρησκευτικοῦ προβλήματος τῶν νεωτέρων χρόνων ἀνάγκη νὰ καθιερωθῶσιν αἱ ἀρχαὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ καθ' ὅσον ἡ ἐξάσκησις αὐτῆς δὲν παραβιάπτει τὰ δημόσια συμφέροντα.

Καὶ πρῶτον· Ἐν οἱαδήποτε πολιτεῖα οὐδεμία πρέπει ν' ἀναγνωρισθῇ ἐπίσημος ἐκκλησία. Καταδικαζομένης τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπολύτου θρησκευτικῆς ἐνότητος ἡ ἐννοία τῆς ἐπισήμου ἐκκλησίας δὲν δύναται ν' ἀναγραφῇ ἐν τῷ δημοσίῳ δικαίῳ.

Δεύτερον. Ὁ πλήρης χωρισμὸς τῆς ἐκκλησίας ἢ τῶν ἐκκλησιῶν ἀπὸ τῆς πολιτείας ἐλέγχεται ἐπίσης ἐπιβλαβῆς εἰς τὴν κοινωνικὴν εἰρήνην, ὅταν αἱ θρησκευτικαὶ ἐνότητες παρασύρονται ἐν τῇ δράσει αὐτῶν ὑπὸ πνεύματος, πολεμίου τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ταῖς νέαις ιδέαις.

Πρὸς ἀποσόβησιν τῶν ἐκ τῶν συστημάτων τούτων ἀπορρεόντων κακῶν δεόν ἡ πολιτεία νὰ ἐξασκῇ διηνεκῇ ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν πραγμάτων, ἐπιτρέπουσα μὲν ἐλευθερίαν θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ καθ' ὅσον τὰ ἐξωτερικὰ ταύτης ἀποτελέσματα δὲν προσβάλλουσι τὴν δημοσίαν ἠθικὴν καὶ εἰρήνην. Ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως δεόν νὰ καθιερωθῇ ὡς ὑπέρτατον πολιτικὸν δόγμα· ἀλλὰ τοῦτο καθ' ὅσον δὲν δύναται νὰ διαφθείρῃ τὰς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων.

Ἐκ τῆς ἐποπτικῆς αὐτῆς ἀποστολῆς ἡ πολιτεία ὀφείλει ν' ἀναγνωρίζῃ ἐλεύθερον τὸ στάδιον τῆς ἐνεργείας τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, οὐδενὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συστημάτων παρέχουσα μείζον κοινωνικὸν καὶ ἠθικὸν κῦρος. Μόνον δ' ἐν ἡ περιπτώσει ταῦτα ἤθελον περιέλθῃ εἰς διάστασιν, ἐξ ἧς θὰ προήρχετο ἐθνικὸς κίνδυνος, δικαιούται νὰ ἐξασκήσῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς. Ἐν τῇ πραγματώσει τῶν δικαίων τούτων ἡ πολιτεία συντελεῖ εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἐννόμου τάξεως.

Τοιαύτης τυγχανούσης τῆς ἐνεργείας τῆς πολιτείας, ἐκτελούσης τὰς προσηκούσας λειτουργείας, καθὰ ἀλλαχοῦ καθωρίσθησαν αὐται, ἡ ἐκκλησία πρέπει νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῶν καθηκόντων τῆς ἐποπτείας τῆς ἐσωτερικῆς συνειδήσεως, εἰς τὴν θρησκευτικὴν λειτουργίαν, εἰς τὴν φιλανθρωπίαν. Πᾶσα ἐκπαίδευσις, ἀπὸ τῆς ἀνωτάτης μέχρι τῆς κατωτάτης, πρέπει ν' ἀφαιρεθῇ ἀπ' αὐτῆς. Ἡ ἐκκλησία ἐκπροσωπεῖ τὴν θρησκευτικὴν ἀποκάλυψιν, ἡ δὲ παιδείσις τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἐξ ἐμπειρίας γνῶσιν. Ἀλλ' ἀμφότερα ταῦτα διίστανται. Ἡ δημοσία παιδείσις, ἀνατιθεμένη τῇ φροντίδι τῆς ἐκκλησίας, καθίσταται δημοσία ἀπαιδευσία, χειρόν τι ἔτι, κοινωνικὴ τύφλωσις.

Ἡ πολιτεία, ἀναγνωρίζουσα τὰ ἐκτελεστικὰ καθεστῶτα πάντων τῶν θρησκευμάτων, οὐδεμίαν πρέπει ν' ἀναγνωρίζῃ τοῖς προϊσταμένοις τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν προνομιοῦχον πολιτικὴν λειτουργίαν ἢ τὴν προσήκουσαν μόνον ἠθικὴν ἐκτίμησιν. Αἱ κοινότητες πρέπει νὰ ἐκλέγωσιν ἐπὶ βραχὺν ἢ μακρὸν χρόνον τοὺς ὑπερτάτους αὐτῶν λειτουρ-

γούς και αντιπροσώπους, ἢ δ' ἐκλογή αὕτη δέον νὰ ἐπικυρωθῆ παρὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἐν τῷ συστήματι τούτῳ τὸ μὲν ἀναγνωρίζεται ἢ ἐλευθέρα θρησκευτικὴ συνείδησις τῆς κοινότητος, ἢ βούλησις αὐτῆς, τὸ δὲ τὸ ὑπέρτατον κῦρος τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Τούτων τηρουμένων ἡ ἐκκλησία ἀνέρχεται εἰς τὴν προσήκουσαν περιωπὴν, καθίσταται ἀληθῆς κοινωνικὴ δύναμις, θεραπεύουσα τὸ ἀγαθόν, ἀποσοβοῦσα δὲ τὸ κακόν. Ἡ θρησκεία ὑπῆρξεν ἔκπαλαι μία τῶν ἰσχυροτάτων δυνάμεων ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ μᾶλλον ἄθεοι φιλόσοφοι καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες δὲν ἠδυνήθησαν ἢ ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν εὐεργετικὴν αὐτῆς ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πολιτειῶν. Ἡ πτώσις πολλῶν κοινωνιῶν ἐσημάνθη πλέον ἢ ἅπαξ ἐκ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος. Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον τῶν θετικῶν δεδομένων ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἠλαττώθη οὐ σμικρόν· τὰ ἐξ ἀποκαλύψεως δεδομένα ὑπεχώρησαν εἰς τὰ δεδομένα τῆς ἐπιστήμης· ἀλλ' οὐ ἤττον ἐπὶ μακρὸν ἔτι χρόνον ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἔσται εὐεργετικὴ.

Ἡ νεωτέρα πολιτεία, ἐν τῷ διαφέροντι αὐτῆς πρὸς κραταίωσιν τῶν ιδεῶν τῆς πνευματικῆς αὐτονομίας καὶ αὐτοσυνειδήσεως καὶ ἐν τῇ καταπολεμῆσει τῆς ἐνιαχοῦ διεκδικουμένης ἐκκλησιαστικῆς παμβασιλείας ὀφείλει διὰ τῆς προσηκούσης ὀργανώσεως νὰ παράσχη τῇ ἐκκλησίᾳ τὸ προσῆκον στάδιον τῆς ἐνεργείας ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως τῶν ἀνθρώπων. Ἡ κορυφὴ τῆς ιδέας, πρὸς ἣν ῥέπει ἔκπαλαι νὰ καταφθάσῃ ἡ ἀνθρωπότης, δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς ἀποκλειστικῆς μόνον ἐμπειρικῆς καὶ θετικῆς ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων. Ἀπαιτεῖται καὶ τις ἰδεωδεστέρα τροπὴ τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἄκρου ἀγαθοῦ, ὅσον τοῦτο καὶ ἂν παρίσταται πολλάκις χιμαιρικὸν καὶ συγκεχυμένον. Ἀγνὸν θρησκευτικὸν αἶσθημα οὐ σμικρὸν συντελέσει εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἠθικῆς ιδέας, ἣν ἐπιδιώκει ἡ πολιτεία.

Ἐν τῇ τοιαύτῃ διακανονίσει τῶν σχέσεων τῆς πολιτείας πρὸς τὴν ἐκκλησίαν λύεται ἐν τῶν σοβαρωτάτων προβλημάτων, τῶν ἀπ' αἰῶνων ἀπασχολησάντων τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, δημιουργεῖται δὲ εὐκοσμος τάξις, ὑφ' ἧς τὴν αἰγίδα μόνον δύναται νὰ τελεσιουργήσῃ ὁ πολιτισμὸς καὶ νὰ ἐκλάμψῃ ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ ἀληθείᾳ καὶ ὑποστάσει ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟΝ

Τὸ ἀληθές στάδιον τῆς δράσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν χρόνῳ μὲν εἶνε ἡ ἱστορία, ἐν τόπῳ δὲ ἅπασα ἡ ὑδρόγειος σφαῖρα· ἀλλὰ καὶ κατ' ἀμφοτέρω ταῦτα οὗτος δὲν δύναται νὰ ἐργασθῆ προσηκόντως ἄνευ τῆς συναρωγῆς πάντων τῶν ὁμοίων ὄντων. Ἡ ἱστορία δὲν δημιουργεῖται ὑπὸ μιᾶς μόνης τάξεως, φυλῆς ἢ ἔθνους. Καὶ ἐκπροσωπεῖται μὲν ἐκάστοτε συνήθως ὑπὸ τινος λαοῦ, διατελοῦντος ἐν τῇ ὑψίστῃ αὐτοῦ περὶ τῆς ἀντιπροσωπεῖα αὕτη εἶνε ἠθικὴ μᾶλλον ἢ πραγματικὴ, πάντων τῶν λαῶν μετεχόντων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἐν μείζονι ἢ ἥττονι μοίρᾳ, τῆς παγκοσμίου ταύτης ἐργασίας, ἀποτελούντων κατὰ τινα τρόπον τοὺς πλάγητας, τοὺς παρακολουθοῦντας καὶ συγκινουμένους μετὰ τοῦ κεντρικοῦ ἀστέρος τοῦ ἐκάστοτε ἄρχοντος ἱστορικοῦ πνεύματος. Ἡ ἀνθρωπότης, ὡς σύνολον ὁμοίων φυσικῶν καὶ ἠθικῶν ὄντων, συνδεδεμένων διὰ τῶν αὐτῶν δεσμῶν, ἐκπροσωπεῖται συλλήβδην ὑφ' ἁπασῶν τῶν φυλῶν ἄνευ ἐξαιρέσεως χρώματος, τύπου, ἰδιοφυίας, ἐθνικῶν καὶ ἱστορικῶν ροπῶν. Εἶνε ἄρα ἐνιαία κατὰ χρόνον καὶ τόπον καὶ ἂν ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς κρατερός διεξάγηται ἀγὼν ἀντιθέτων συμφερόντων.

Ὅπως παρὰ λαῶν, τὴν αὐτὴν ἔχοντι ἐθνολογικὴν καταγωγὴν καὶ ἰδιοφυίαν, ὑπὸ τὸ αὐτὸ πολιτικὸν καθεστῶς διαβιοῦντι, τὸν αὐτὸν ἐπιδιώκοντι σκοπὸν, ἐκδηλοῦνται ἀντίθετα μεταξὺ τῶν ἀτόμων συμφέροντα, ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ εἰς εἶνε ὁ σκοπὸς καὶ ἐνιαῖον τὸ συμφέρον, οὕτω καὶ ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος παρίσταται εὐρύτερον τὸ φαινόμενον τοῦτο, ὅσῳ καὶ ἂν ἐκδηλῶται μείζων ἢ ἀπόστασις, ἢ διαχωρίζουσα ἔθνη καὶ φυλὰς ἀπ' ἀλλήλων, ὅσῳ καὶ ἂν ἦνε κολοσσαία ἢ διαφορὰ τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἀδιάβατα τὰ ὅρια τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπιμιξίας. Ἐν τῇ ιδεώδει ἐμφανεῖα τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὸν καθολικὸν αὐτοῦ τύπον, οὐχὶ δ' ὑπὸ τὸν ὠρισμένον φυλῆς ἢ ἔθνους,

ύφισταται πλήρης ένότης, χαρακτηρίζουσα αὐτὸν αείποτε κατ' ἐπιφασιν μὲν ἐργαζόμενον ὑπὲρ τῶν ἰδίων συμφερόντων, ἀλλὰ πραγματι ἀγωνιζόμενον ὑπὲρ τῶν συλλήβδην συμφερόντων τῆς ἀνθρωπότητος. Πᾶσα εὐρυτέρα κτῆσις αὐτοῦ ἐπιδραῖ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως οὐχὶ ἐφ' ὠρισμένου λαοῦ, ἀλλ' ἐπὶ πάντων ἄνευ διακρίσεως γένους καὶ καταγωγῆς. Οἱ μεγάλοι ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγῶνες τῶν ἐθνῶν διεξάγονται μὲν καθ' ὠρισμένον χρόνον καὶ τόπον, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν εἶνε παγκόσμια. Οὕτως ὑφισταμένης ἐνιαίας τῆς ἀνθρωπότητος, ὑφίστανται κατ' ἀνάγκην κοιναὶ σχέσεις, συνδέουσαι τὰ μέλη αὐτῆς πρὸς ἄλληλα, κοιναὶ ροπαί, τὰ αὐτὰ κατὰ σύνολον ἰδεώδη, ἄρα τὸ αὐτὸ δίκαιον.

Ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἀνῆλθεν ἔτι τέλει εἰς τὴν ὑπέροχον ἐκείνην περιωπὴν πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς μορφώσεως πρὸς πλήρη κατανόησιν τοῦ καθολικοῦ συνδέσμου, τοῦ συγκρατοῦντος αὐτὴν καθ' ἀπάσας τὰς σχέσεις. Μέχρι τῆς σήμερον ἐξακολουθεῖ ἐν μέρει διεξαγόμενος ὁ παλαιὸς ἀγὼν, ὁ χαρακτηρίζων τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἐμφανείας. Ἀλλ' ἡ ὁσημέραι ἀναπτυσσομένη καὶ τελειότερον ὀργανουμένη ἠθικὴ αὐτῆς φύσις, οἱ εὐρυνόμενοι ὀρίζοντες, αἱ κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς ὑδρογείου σφαίρας, τοῦ σταδίου τούτου τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, δι' ὧν αἴρονται τὰ ἄλλοτε ἀνυπέρβλητα ὅρια τοῦ χρόνου καὶ τῶν φυσικῶν ἀποστάσεων, προπαρασκευάζουσιν ἐναργῶς τὴν μεγάλην ταύτην μεταμόρφωσιν διὰ τῆς ὁσημέραι κρατυνομένης τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν φυλῶν ένότητος.

Οὕτω θέλει ἐξελιχθῆ τὸ καθολικὸν ἀνθρώπινον δίκαιον, διαφέρον μὲν πως κατὰ μορφήν ἐν ταύτῃ ἢ ἐκείνῃ τῇ ἐθνικῇ περιφερείᾳ, ἀλλὰ κατ' οὐσίαν, ἐν τῷ συνόλῳ ὃν τὸ αὐτὸ ὑπὸ τὴν ὄθησιν τῆς ἐπιστήμης, πρὸς πλήρη τοῦ ὁποίου πραγμάτωσιν ὑπολείπεται μόνον τὸ ἐπίσημον κῦρος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ἡ θεωρία τοῦ διεθνοῦς Δικαίου.

§ 216. Φύσις καὶ ἔννοια τοῦ διεθνοῦς δικαίου.

Ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων καθ' ἀπάσας αὐτῶν τὰς ἱστορικὰς περιόδους ἀναπτύσσονται ποικίλαι σχέσεις, συντελεστικαὶ τοῦ κοινωνικοῦ σκοποῦ. Αἱ σχέσεις αὗται δὲν εἶναι ἀλλότρια τῶν ἠθικῶν δεδομένων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐν οἱαδήποτε καταστάσει καὶ ἂν διατελῇ αὕτη, ἐκδηλοῦνται ἐκάστοτε, ὅτε μὲν ζωηραὶ, ὅτε δὲ ἀμυδραὶ, ἀλλ' ἀείποτε δρῶσαι ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ αὐτῆς.

Ὁ ἄνθρωπος ρέπει ἐκ φύσεως πρὸς τὴν ἐνότητα. Τὸ πρῶτον ἄρρεν καὶ τὸ πρῶτον θῆλυ κατέχονται ἐξ ἀκατασχέτου πόθου νὰ συνενωθῶσι, νὰ πῆξωσι τὴν αὐτὴν φωλεάν, νὰ δημιουργήσωσι κοινὸν δεσμόν. Οὐδεμία ἐναντία δύναμις κατορθοῖ νὰ παρακωλύσῃ τὰ ὄντα ταῦτα· ἀπομακρύνονται ἀλλήλων ἐπὶ τινὰς στιγμάς, ἀλλ' ἐπανέρχονται αὐθις ἐπὶ τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἡμέρου. Ἡ ἐνότης αὕτη δὲν τελεῖται καταναγκαστικῶς, ἀλλ' ἐν πνεύματι ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος· καὶ δυνατὸν μὲν ἐνίοτε νὰ ἐκδηλωθῇ ἐν ἀγριότητι τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου, ἀλλ' ἐν τῷ βάθει αὐτοῦ λειτουργεῖ ἐπιείκειά τις καὶ χάρις.

Ἡ ἐνότης αὕτη δὲν ὑφίσταται μόνον ἐν τῇ οἰκιακῇ ἐστίᾳ· ἐκτὸς αὐτῆς ὑπὸ τὴν ὄθησιν τῶν αὐτῶν ροπῶν ἀναπτύσσονται εὐρύτεραι σχέσεις, ἀπὸ τε τοῦ ἠθικοῦ λόγου ἀπορρέουσαι καὶ ἀπὸ τῆς ὑλικῆς ἀνάγκης. Ὁ ἄνθρωπος κατανοεῖ τὴν ἀνάγκην τοῦ ὁμοίου αὐτοῦ, οὐ μόνον ἐξ ἠθικῶν ὁρμῶν ἐλαυνόμενος, ἀλλὰ καὶ πρὸς πλήρωσιν τῶν ὑλικῶν χρειῶν, ἃς μόνος δὲν δύναται νὰ θεραπεύσῃ. Πρὸς τοῦτο δὲ σιωπηλῶς ἢ καθωρισμένως τίθησι κανόνας τινὰς πρὸς διακανόνισιν τῶν σχέσεων τούτων. Οἱ κανόνες οὗτοι καθορίζουσι τὴν ποικίλην

ἐνέργειαν τῶν συμβιούντων καὶ συναλλασσομένων, περιοριστικοὶ ὄντες τῆς ἐκάστου ἀπολύτου ἐλευθερίας, καθ' ὅσον αὕτη δύναται νὰ παραβλάψῃ ἐπικινδύνως τὴν κοινὴν ἁρμονίαν καὶ ἐμπιστοσύνην. Διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν κανόνων τούτων, προσλαμβάνοντων ἐπίσημον κῦρος, ἕκαστος κατανοεῖ ὅτι δύναται νὰ ἐνεργήσῃ αὐτονόμως ἐντὸς τῆς σφαιρας τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ· ἂν ἐπεχειρεῖ τὸναντίον, ἤθελεν ὑποστῆ τὰ ἀντίποινα. Οἱ κανόνες οὗτοι, δίκαια ἀντίστοιχα πρὸς καθήκοντα ὑφίστανται καὶ ἐνεργοῦσι καθ' ἀπάσας τὰς σχέσεις τοῦ βίου, ἰδιωτικὰς, δημοσίαις. Ἐπ' αὐτῶν βασιζονται διάφοροι κατηγορίαι δικαίων, περιοριστικῶν τοῦ κακοῦ καὶ συντελεστικῶν εἰς τὴν κοινωνικὴν ἁρμονίαν. Ἡ ἁρμονία αὕτη παραβιάζεται ἐνίοτε, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐξεγείρεται ὁ αἰώνιος ἠθικὸς νόμος, ἐπαναφέρων τὴν ἐκλιπούσαν ἐνότητα.

Ἡ ἐνότης αὕτη ἐκδηλοῦται καὶ κραταιοῦται ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει, καθ' ὅσον αὕτη ἀναπτύσσεται ἠθικῶς καὶ καθ' ὅσον ὁ πνευματικὸς ὀρίζων εὐρύνεται. Εἶνε δυστυχῆς ὁ ἄνθρωπος, καταδικαζόμενος νὰ μὴ ἐξέλθῃ τοῦ οὐδοῦ τῆς πατρικῆς ἐστίας, τῆς τοπικῆς περιφερείας, ἐν ἣ εἶδε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, αὐτῆς τῆς εὐρυτέρας πατρίδος, ἧς οἱ πόθοι, τὰ αἰσθήματα, τὰ πάθη καὶ αἱ ιδέαι πλέον ἢ ἀπαξ τὸν ἀπησχόλησαν. Πολλάκις ἠσθάνθη ἐν ἑαυτῷ πλήρη τὴν ἐννοίαν τῆς ἀνθρωπότητος· πολλάκις ἀφαιρούμενος ἐκ τῶν προσκαίρων ἐπιδράσεων τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, κατενόησεν ἑαυτὸν ὡς ἰδεώδη μικρόκοσμον παγκοσμίου ἀνθρώπου ἀντὶ τοῦ ρακώδους ὄντος, ἀποσπάσματος πατριᾶς, φυλῆς ἢ ἔθνους! Ἐκ τῆς ιδέας ταύτης ἄρχεται πραγματουμένη ἡ ἱστορία. Καὶ κατορθοῦται μὲν τοῦτο πολλάκις διὰ φονικοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ περισσῆς βίας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀποκαθίσταται ἡ ἠθικὴ ἐνότης.

Οὕτω δημιουργοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται αἱ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὡς εὐρυτέρων ομάδων, κοινωνικαὶ σχέσεις, τὸ δίκαιον αὐτῶν. Βεβαίως τοῦτο δὲν παρίσταται ἔτι ὑπὸ μορφὴν ἐναργῆ καὶ καθωρισμένην, ὅπως τὸ δίκαιον τῶν ἰδιωτικῶν, τῶν δημοσίων σχέσεων, οὐδὲ σχηματίζεται ταχέως. Ἀλλ' ὑφίσταται ὅπως δήποτε ἐν πάσῃ πολιτικῇ τάξει, ἀφοῦ ἀπορρέει ἀπὸ πάσης ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐκάστοτε διεκδικοῦν σχετικὴν ὄντότητα καὶ λειτουργίαν.

§ 217. Ἐξωτερικὴ ἔννοια καὶ ὑπόστασις τοῦ διεθνοῦς δικαίου.

Τὸ δίκαιον ὑφίσταται καὶ λειτουργεῖ ὅπως δῆποτε ἐν πάσῃ κοινωνίᾳ· ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ καὶ τὰ ἀποτελέσματα δὲν δύνανται νὰ τύχωσι πραγματώσεως, ἂν δὲν καθιερωθῇ ἐπισήμως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ δὲν ἐξασφαλισθῇ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ὑπὸ τῆς πρὸς τοῦτο τεταγμένης ὑπερτάτης κοινωνικῆς δυνάμεως. Ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτῃ κεῖται ἡ ἔννοια τοῦ θετικοῦ δικαίου, λειτουργοῦντος ὑπὸ τὸ κῦρος τῆς κοινῆς συνειδήσεως καὶ πραγματοποιήτου διὰ τῆς πολιτείας. Ἀλλ' ὡς δυνάμις, κανονίζουσα τὰς σχέσεις λαῶν, ἀνηκόντων εἰς διάφορα ἔθνο-λογικὰ καὶ πολιτικὰ συστήματα, τὸ δίκαιον δυσχερῶς δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ, μὴ ὑφισταμένης ὑπερτάτης ἐξουσίας πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ κύρους αὐτοῦ. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην τὸ διεθνὲς δίκαιον εἶνε ἰδεολογικὸν μᾶλλον ἢ θετικόν, μὴ ὑφιστάμενον πράγματι διὰ τινος καθολικῆς κυρώσεως, μηδὲ δυνάμενον νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ κῦρος αὐτοῦ. Τούτου τοῦ λόγου ἔνεκα οἱ ἐνδοιασμοὶ κατὰ τῆς ὑπάρξεως θετικοῦ διεθνοῦς δικαίου.

Ἐν τῇ συγκρούσει τοῦ δικαίου δύο ἀτόμων, ἀνηκόντων εἰς τὴν αὐτὴν πολιτικὴν κοινότητα, κατισχύει ὁ ὑπέρτατος κοινωνικὸς κανὼν τῆς πολιτείας. Ὁ κανὼν οὗτος περιβάλλεται ὑπὸ κύρους ἐπισήμου, κέκτηται δὲ τὴν δυνάμιν τῆς ἐπιβολῆς. Ἀλλ' ἐν τῇ συγκρούσει τῶν δικαίων μεταξὺ τῶν πολιτειῶν, ὡς ἐνιαίων ἠθικῶν προσώπων, τίς ὁ ἀνώτατος θετικὸς κανὼν, ὅστις ληφθήσεται ὑπ' ὄψει; ἐν περιπτώσει δ' ἀρνήσεως ὑποταγῆς εἰς αὐτὸν τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ μέρους, τίς ἡ πολιτικὴ δυνάμις, ἥτις θέλει καταστήσῃ αὐτὸν ἔγκυρον;

Ἐκτὸς ἐξαιρέσεων εὐαρίθμων, μέχρι τῆς σήμερον πάντα τὰ μεταξὺ λαῶν καὶ πολιτειῶν ζητήματα ἐλύθησαν διὰ τῆς νικηφόρου δυνάμεως τοῦ ἰσχυροτέρου. Ὁ πόλεμος εἶνε τὸ ὑπέρτατον δικαστήριον ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῶν διεθνῶν διαφορῶν. Μὴ ὑφισταμένου διεθνοῦς διαιτητικοῦ δικαστηρίου, μὴ λειτουργοῦντος κοινοῦ νόμου, ἔχοντος ἀναγκαστικὸν κῦρος, δὲν δύναται νὰ λεχθῇ τι σπουδαῖον περὶ θετικοῦ διεθνοῦς δικαίου. Ἐλλείποντος τοιοῦτου κώδικος, δίκαιον κανονίζον τὰς πρὸς ἀλλήλας τῶν πολιτειῶν σχέσεις δὲν ὑπάρχει, μόνον δ' ἡ βία κανονίζει αὐτάς.

Ἄναντιρρήτως κατ' ἐξωτερικούς τύπους δὲν ὑφίσταται διεθνὲς δίκαιον, κεκτημένον κῦρος ἐπισήμου ἀναγνώρισεως, ἐπιβαλλόμενον διὰ τῆς ὑλικῆς ἰσχύος· ἀλλὰ κατ' οὐσίαν ὑπάρχει τοιοῦτον, διέπον ἔκπαιλαι τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, κυρούμενον ὑπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως. Ἐν ταῖς πρώταις ἡμέραις τοῦ βίου τῶν λαῶν, πρὸ τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ δικαίου, ὑφίστανται ἀνεγνώρισμένοι περὶ τοῦ πρακτέου ἢ μὴ κανόνες, τηρούμενοι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, μὴ ἐχούσης τὴν δύναμιν τῆς πραγματώσεως αὐτῶν τῆς πολιτείας. Τὸ δίκαιον τοῦτο ἀπέρρεεν ἀπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως· ἀλλὰ τὸ δίκαιον εἶνε ἔν και τὸ αὐτό, παγκόσμιον, ἐκδηλοῦται μόνον κατὰ διάφορον τρόπον παρὰ τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ ἀνθρώπῳ, τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ λαῷ.

Ὅτι ἔσχε πραγμάτων ἐν ταῖς σχέσεσι τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν αὐτὴν ἐθνικὴν πολιτείαν, τοῦτο πραγματωθήσεται ἡμέραν τινὰ προκειμένου περὶ τῶν σχέσεων τῶν λαῶν, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν αὐτὴν παγκόσμιον πολιτείαν. Ἡ ἀνθρωπίνη ἰδέα, ἥτις λειτουργεῖ ἀναλλοίωτος ἐν τε τῇ ἀτομικῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν τῇ περιληπτικῇ τῆς πολιτείας, θέλει ἐκδηλωθῆ ἐν πάσῃ τῇ οὐσίᾳ καὶ δυνάμει ἐν τῇ συντάξει τῆς παγκοσμίου πολιτείας.

§ 218. Ἡ κωδικοποίησις τοῦ διεθνοῦς δικαίου.

Φιλόσοφος τις ἐκήρυττε πρὸ τινῶν ἐτῶν τὸ διεθνὲς δίκαιον ὡς μεγάλην ἠθικὴν ἀποκάλυψιν τῶν νεωτέρων χρόνων, προσδοκῶν παρ' αὐτοῦ τὸν σύνδεσμον τῆς ἠθικῆς μετὰ τῆς πολιτικῆς καὶ τὴν νίκην κατὰ τῆς πλεονεξίας τῶν λαῶν (1). Ἡ εὐχὴ αὕτη ἂν δὲν φαίνεται ἐγγὺς τῆς πραγματώσεως, οὐχ ἥττον ἔσται ἡ ἐργασία τοῦ μέλλοντος. Καθ' ὅσον τὰ ὄρια, τὰ τέως διαχωρίζοντα τοὺς λαοὺς φυσικῶς καὶ ἠθικῶς, αἴρονται ὀσημέραι διὰ τῆς ἐπιτεύξεως κρείττονος ἐπικοινωνίας καὶ ἰδεῶν, ἡ εὐχὴ κωδικοποιήσεως τοῦ διεθνοῦς δικαίου θέλει τύχη εὐχερέστερον πραγματώσεως· πρὸς τοῦτο συντελέσει ἀναμφιβόλως ἡ ἐξασφάλισις τῶν ὑλικῶν συμφερόντων σὺν τῇ προϊούσῃ ἐξελίξει τῶν αἰσθηματικῶν ἰδεῶν. Ἡ νίκη τοῦ θετικοῦ πνεύματος κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δὲν κατέστησε τὰς κοινωνίας ψυχροτέρας ἐν τῇ ἐκδη-

(1) *Trendelenburg, Lücken im Völkerrecht,*

λώσει τῶν ἠθικῶν αὐτῶν ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων, τούναντίον δὲ εὐπαθεστέρας καὶ εὐγενεστέρας. Ὑπὸ τὰ πρότερα θεοκρατικὰ καθεστῶτα αἱ μεταξὺ τῶν λαῶν διαστάσεις ἐξεδηλοῦντο τραχύτερον ἢ σήμερον. Ἐν μόνον ὑφίστατο μεταξὺ τῶν πολιτειῶν δίκαιον, τὸ τῆς ἰσχυροτέρας.

Τῆς τοιαύτης καταστάσεως ἐκλιπούσης νῦν ὑπὸ τὴν ἀκατάσχετον ὄθησιν τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος τῶν ἀνθρώπων ἡ ἰδέα κωδικοποιήσεως τῶν κανόνων τοῦ διεθνoῦς δικαίου δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐξ ὀλοκλήρου χιμαιρικὴ καὶ ἀνυπόστατος. Ἦδη ἀπὸ δύο αἰῶνων ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ἐκυρώθησαν διεθνῆ νόμιμα μεταξὺ τῶν πολιτειῶν, ἀνεγνωρισμένη τις νομοθεσία. Καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀμερικῇ καθιερώθησαν διὰ κοινῶν συνθηκῶν μεταξὺ τῶν πολιτειῶν καθολικαὶ ἀρχαί, ἰσχύουσαι ἐν εἰρήνῃ τε καὶ ἐν πολέμῳ, ὧν οὐχὶ εὐχερῆς ἢ παράβασις. Ἐν ἔτει 1863 ἐγένετο ἀπόπειρά τις κωδικοποιήσεως τοῦ ἐν πολέμῳ δικαίου. Ὁ πόλεμος προσέλαβεν ἀνθρωπινώτερον χαρακτῆρα· δὲν ἀντιμάχονται πρὸς ἀλλήλας ὄρδαι ἀγρίων, ἀλλ' ἀνθρωποὶ, συνδεδεμένοι διὰ κοινῶν ιδεῶν καὶ αἰσθημάτων, παρασκευαζόμενοι αὐθις διὰ τὸν μέγαν τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγῶνα.

Τὰ δοκίμια ταῦτα εἶνε ἀφετηρία τοῦ μέλλοντος διεθνoῦς δικαίου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἐπίσημος αὐτοῦ κωδικοποίησις ἤρξατο ἤδη· ἴσως δ' ἀπόκειται εἰς τὸ μέλλον ἡ ὀλοσχερῆς πραγμάτωσις τῆς ἰδέας ταύτης. Διεθνὲς δίκαιον, ἐπίσημον κεκτημένον κῦρος, οὐ αἱ διατάξεις ἔχουσιν ὑποχρεωτικὴν ἐκτέλεσιν, δὲν εἶνε μόνον θέμα χιμαιρικῆς, φιλανθρώπου ιδεολογίας. Αὐτὰ τὰ ὑπέρτατα ὑλικά συμφέροντα τῶν λαῶν ἐπιβάλλουσι κατεπειγόντως τὴν σύνταξιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἱστορική ἐξέλιξις τοῦ διεθνοῦς Δικαίου.

§ 219. Τὸ διεθνὲς Δίκαιον τῶν πρώτων Λαῶν.

Ἡ κοινωνικὴ κατάστασις τῶν πρώτων ἀνθρώπων ἤκιστα διαφέρει τῆς τῶν θηρίων. Ζῶσιν ἐν τῇ αὐτῇ ὡς ἔγγιστα μοίρα· ἀντιμάχονται ἀλλήλοις ἄνευ λόγου, ἐκ τοῦ ὀρμεμφύτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως· ὑπόψια κρατεῖ ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν, προβαίνουσα μέχρι μίσους. *Bellum omnium contra omnes*. Σπανίως ἐκδηλοῦται γενναῖόν τι αἶσθημα· ὁ ἰσχυρότερος καταφρονεῖ τοῦ ἀσθενεστέρου· ἀφαιρεῖ τὴν περιβολὴν αὐτοῦ, ἀρπάζει τὴν τροφήν, τὰ μέσα τῆς προσβολῆς καὶ τῆς ἀμύνης. Αἱ ἠττηθεῖσαι ἐν τινι ἀγῶνι πατριαὶ ἀποτίνουσι τὸν νόμον τῆς φύσεως καὶ καθίστανται ἔρμαιον καὶ λεία τοῦ νικητοῦ. Ἐν τῷ πολέμῳ ἐκλείπει πᾶν αἶσθημα· ὁ δὲ ἄνθρωπος καθίσταται θηριωδέστερος τοῦ θηρίου.

Τοιαύτη εἶνε ἡ εἰκὼν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν πρώτων λαῶν ἐν ταῖς διεθνεσιν αὐτῶν σχέσεσιν. Ἄλλ' ἡ ἠθικὴ ιδέα ἀποκαλύπτεται ὁσημέραι· ἡ ἀνάγκη τῆς ἐννόμου τάξεως ἀναγνωρίζεται, ἰδρύεται δὲ ἡ πολιτεία ὑπερτάτη ἐπόπτρις τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης. Τότε δ' αὕτη ἐν τῷ συμφέροντι τῆς ἀσφαλείας τῶν πολιτῶν ἀναγνωρίζει κατ' ἀνάγκην καὶ σέβεται τὴν ἀσφάλειαν τῶν πέριξ πολιτειῶν. Ὅτι συμβαίνει μεταξὺ τῶν ἀτόμων, ἐκδηλοῦται πληρέστερον μεταξὺ τῶν πολιτειῶν. Αὗται ὀρίζουσι κοινούς τινας κανόνας εἰρήνης. Οὕτως ἐν τῇ ἀγρίᾳ καὶ ἐμπολέμῳ ἐκείνῃ καταστάσει, καθ' ἣν κρατεῖ τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου, ἀναπτύσσονται αἱ πρῶται ἀρχαὶ διεθνοῦς δικαίου. Ἄλλὰ τοῦτο εἶνε σεβαστὸν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καθ' ὅσον φέρει τὸ κῶρος τοῦ ἰσχυροτέρου.

§ 220. Τὸ διεθνὲς Δίκαιον ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀποκαλύπτεται τὸ πρῶτον ἡ ἱστορικὴ δράσις τῆς ἀνθρωπότητος· κατὰ πάσας δὲ τὰς πιθανότητας ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἰδρύνονται αἱ πρῶται πολιτεῖαι. Αὗται κατὰ φυσικὴν ἔννοιαν φέρουσι τὸ μὲν τὴν σφραγίδα τῆς βίας, τὸ δὲ τῆς θεοκρατικῆς τάξεως. Πολεμικὸς ἀρχηγός, ὑπέρσχος φυλῆ δημιουργεῖ πολιτικόν τι καθεστῶς. Ἐπικαλεῖται πρὸς κύρωσιν τοῦ γεγονότος τὴν θεῖαν βούλησιν, ὑφ' ἧς τὴν ἐνέργειαν πλάττει τὸ εἶδωλον τῆς θεοκρατικῆς μοναρχίας καὶ τὴν χίμαιραν τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Πανταχοῦ τῆς Ἀνατολῆς ἀποκαλύπτεται, πού μᾶλλον, πού δ' ἦσσαν, ὁ ἀνόσιος οὗτος νόμος. Τοιαύτη εἶνε ἡ διαμόρφωσις καὶ ὀργάνωσις τῶν πρώτων πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν καθεστώτων.

Ἡ θεοκρατία εἶνε ἡ ἄρχουσα τάξις ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν· ἐν αὐτῇ καὶ δι' αὐτῆς ζῶσιν οὗτοι. Ὁ ἄνθρωπος ὑποκύπτει πρὸ τῆς θεότητος, ἧς ἐνσάρκωσις εἶνε ὁ ἐπίγειος μονάρχης. Ἐκτὸς ἐξαιρέσεων ἐμπορικῶν τινῶν καὶ βιομηχανικῶν πολιτειῶν, πᾶσαι αἱ ἀνατολικαὶ μοναρχίαι ἐρείδονται ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἰσχύος.

Ὑπὸ τοιοῦτον καθεστῶς ἡ μόνωσις εἶνε ὁ κρατῶν νόμος. Ὁ ξένος θεωρεῖται ἐχθρός. Κατὰ τὸν νόμον τοῦ Μανουῦ, ὁ βασιλεὺς ὀφείλει νὰ θεωρῇ ὡς ἐχθρὸν πάντα ξένον ἡγεμόνα, ὅστις εἶνε γείτων αὐτοῦ, συνιστᾷ δ' ἐπίσης αὐτῷ τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἐρήμωσιν ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ ἀντιπάλου. Ἄλλ' ἔτι μᾶλλον ἡ κατάστασις αὕτη ἐκδηλοῦται βαρβάρωτερον παρὰ τοῖς λοιποῖς λαοῖς τῆς Ἀνατολῆς, πολεμικωτέροις καὶ κατακτητικωτέροις, τοῖς Αἰγυπτίοις, τοῖς Ἀσσυρίοις, τοῖς Πέρσαις. Διεθνὲς δίκαιον κυρίως εἰπεῖν δὲν λειτουργεῖ. Καὶ ἐκδηλοῦνται μὲν ἐνίοτε ἀρχαί τινες φιλάνθρωπίας καὶ ἐπιεικείας ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλας σχέσεσι τῶν πολιτειῶν, ἀλλ' αὗται δὲν κατορθοῦνται νὰ τύχωσι μονίμου ἀποδοχῆς. Ὁ νόμος τῆς ἐκδικήσεως καὶ τῆς ἐρημώσεως εἶνε ἡ κρατοῦσα πολιτικὴ. Εἶνε ἴδιον τῆς θεοκρατικῆς ιδέας ὁ βδελυγμὸς τῶν ἀντιθέτων. Τὸ πᾶν περιορίζεται ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ. Ἐξω αὐτοῦ οὐδεμία ἀλήθεια καὶ σωτηρία. Οὕτως ἐξελίσσεται τὸ διεθνὲς δίκαιον τῆς Ἀνατολῆς ἐπὶ αἰῶνας. Ἡ ἄρνησις τῆς ἀνθρωπίνης ἐνότητος εἶνε ὁ κρατῶν παρ' αὐτῷ χαρακτήρ.

§ 221. Τὸ διεθνὲς Δίκαιον ἐν Ἑλλάδι.

Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ μακρὸν μετὰ ταῦτα χρόνον αἱ αὐταὶ ἰδέαι κρατοῦσι καὶ ἐν Ἑλλάδι. Διεθνὲς δίκαιον κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ σημασίαν δὲν ὑφίσταται. Τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου εἴτε ἐν ταῖς σχέσεσιν Ἑλλήνων πρὸς Ἑλληνας, εἴτε πρὸς τοὺς βαρβάρους, εἶνε τὸ διεθνὲς δίκαιον τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἐν ἱστορικῷ ἤδη καὶ πεπολιτισμένῳ αἰῶνι ὁ φιλόσοφος τῆς Πολιτείας δὲν διστάζει νὰ ὑποτυπώσῃ ἀπαισίαν εἰκόνα τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων τῶν πολιτειῶν, ἐν αἷς δεσπόζει ἡ ἀρχὴ μᾶλλον τοῦ πολέμου ἢ τῆς εἰρήνης, ἥτις κατ' ὄνομα μόνον ὑφίσταται μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων (1). Ἡ μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς Ἑλλάδος φυλετικὴ ἐνότης εἶνε ἀσθενεστάτη, συγκρατεῖ δ' αὐτοὺς ὁ ἐξωτερικὸς κίνδυνος· ἕκαστος ἄστυ ἔχει ἰδίαν πολιτικὴν καὶ ἴδιον διεθνὲς δίκαιον.

Ἄλλὰ σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου αἱ πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν καθίστανται οἰκειότεραι καὶ φιλικώτεραι· δὲν ἐκλείπει μὲν τὸ ἄστυ, αἱ στεναὶ αὐτοῦ ἰδέαι καὶ τὰ συμφέροντα, ἀλλ' ἡ ἑλληνικὴ πατρίς ὅπως δῆποτε ἀναγνωρίζεται· κατορθοῦται ἂν οὐχὶ πολιτικῆ, ἀλλ' ἠθικῆ ἐνότης, πρωτίστως ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς θρησκείας. Οὕτως ἐσχηματίσθη παλαιάτατα τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, συγχρόνως δὲ καὶ αἱ ἐθνικαὶ ἐορταί, ἰδίᾳ ἡ τῶν Ὀλυμπίων, ἀνερχομένη μέχρι τῶν μυθικῶν χρόνων, κέντρα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ ἐνεργείας. Ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τῆς θρησκείας τὸ πρῶτον, τῆς ἀμέσως ἀναπτυχθείσης κοινωνικῆς ἠθικότητος, ἐν τῇ ἀναγνωρίσει τῆς ἑλληνικῆς ἀτομικότητος καὶ ἐλευθερίας, ἐμορφώθη πῶς διεθνὲς τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν δίκαιον, ἐπὶ ρητῶν συνθηκῶν βασιζόμενον, οὐ αἱ διατάξεις

(1) "Ἄνοιαν δὴ μοι δοκεῖ καταγνῶναι τῶν πολλῶν ὡς οὐ μανθανόντων, ὅτι πόλεμος αἰεὶ πᾶσι διὰ βίου ξυνεχῆς ἐστὶ πρὸς ἀπάσας τὰς πόλεις. . . Ἦν γὰρ καλοῦσιν οἱ πλειστοὶ τῶν ἀνθρώπων εἰρήνην, τοῦτ' εἶναι μόνον ὄνομα, τῷ δ' ἔργῳ πάσαις πρὸς πάσας τὰς πόλεις αἰεὶ πόλεμον ἀκήρυκτον κατὰ φύσιν εἶναι· καὶ σχεδὸν ἀνευρήσεις οὕτω σκοπῶν τὸν νομοθέτην, ὡς εἰς τὸν πόλεμον ἅπαντα δημοσίᾳ καὶ ἰδίᾳ τὰ νόμιμα ἡμῖν ἀποβλέπων συνετάξατο, καὶ κατὰ ταῦτα οὕτω φυλάττειν παρέδωκε τοὺς νόμους, ὡς τῶν ἄλλων οὐδενὸς οὐδὲν ὄφελος ὄν οὔτε κτημάτων οὔτ' ἐπιτηδευμάτων, ἂν μὴ τῷ πολέμῳ ἄρα κρατῇ τις, πάντα δὲ τὰ τῶν νικωμένων ἀγαθὰ τῶν νικούντων γίνεσθαι (Νόμ. 625).

ἰσχυον καὶ ἐπὶ τῶν μὴ Ἑλλήνων. Ἡ τήρησις τῶν συνθηκῶν τούτων ἦτο θρησκευτικὴ ὑποχρέωσις. Πρὸ τοῦ πολέμου διεξήγοντο διαπραγματεύσεις, ἐζητεῖτο δὲ αἰρετοκριτικὴ τις ἐτυμηγορία. Ὁ κῆρυξ ἔφερεν ἱερὸν χαρακτῆρα, ἦτο ἀπαραβίαστος. Φονικῶν τινῶν ὄπλων ἢ χρῆσις αὐστηρῶς ἀπηγορεύετο. Φονευθέντες πολέμιοι δὲν ἠκρωτηριάζοντο, οὐδ' ἀπηγορεύετο ἢ φαφῆ αὐτῶν· παρεχωρεῖτο δ' ἀνακωχὴ ὄπλων πρὸς τοῦτο. Νίκης μνημεῖα δὲν ἠδύναντο νὰ καταστραφῶσιν, οὐδὲ νὰ βλαβῶσιν ἱερά ἐν ἐχθρικῇ γῆ. Συγνομολογοῦντο συνθήκαι, ἐδίδοντο δ' ὄρκοι πρὸς τήρησιν. Τὸ δίκαιον τῆς ξενίας ἦτο καθιερωμένον μεταξὺ τῶν ἰδιωτῶν τε καὶ τῶν πολιτειῶν. Οἱ ξένοι, πρὸς οὓς ἐν γένει ἦσαν δύσπιστοι αἱ ἀρχαῖαι κοινωνίαι, καταφεύγοντες εἰς τινὰ πόλιν, ὤφειλον νὰ κατοικήσωσιν ὑπὸ τὴν σκέπην πολίτου τινός, ὡς πάτρονος, ἐτύγχανον δ' ἐνίοτε καὶ τινῶν δικαίων. Ἱεραὶ Συμπολιτεῖαι, ὡς ἢ τῶν Ἀμφικτυόνων, ἐξήσκουν κατὰ θεωρίαν τοῦλάχιστον δικαστικὴν ἐξουσίαν πρὸς σκέπην τοῦ διεθνoῦς δικαίου, ἢ δὲ ἐπιφανῆς περιωπὴ τοῦ δελφικοῦ χρηστηρίου εἶχε σημαντικὰ ἀποτελέσματα διὰ τὰς πρὸς ἀλλήλας τῶν ἑλληνίδων πολιτειῶν σχέσεις (1).

Οὕτω παρὰ τὸ ἐγωῖστικὸν πνεῦμα, τὸ κρατοῦν ἐν ταῖς νομοθεσίαις τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πολιτειῶν, τὸ δίκαιον τοῦ Ἑλληνοσ τὸ πρῶτον, τὸ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ δεῦτερον λόγον, δὲν ἐκλείπει ἐξ ὀλοκλήρου· ἰδίᾳ δὲ ἡ αὐστηρότης αὕτη τῆς νομοθεσίας ἐμετριάζετο οὐ σμικρὸν ὑπὸ τῶν φιλανθρώπων ἀρχῶν τῆς ἐπιεικειᾶς τῶν μεταξὺ πολιτειῶν κοινῶν συμβάσεων· κατὰ τινὰς περιστάσεις ἐχορηγοῦντο δίκαια ἰσοπολιτείας, συμμετοχῆς πολιτῶν πολιτείας τινός εἰς τὰ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα πράγματα τῆς ἄλλης. Ἀρχὴ πολιτικῆς ἐνότητος, ποιά τις ἑλληνικὴ Συμπολιτεία, ἐρειδομένη ἐπὶ κοινότητος ἰδεῶν καὶ συμφερόντων, πλέον ἢ ἅπαξ ἐσχεδιάσθη κατὰ τὸ χιλιετὲς διάστημα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἔμεινεν αἰείποτε *pium desiderium* ἐπιλέκτων πνευμάτων, καταλήξαν εἰς τὰς τελευταίας ἀποπείρας τῆς ἀχαικῆς καὶ αἰτωλικῆς Συμπολιτείας.

Τὸ διεθνὲς δίκαιον τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν φέρει ἐν γένει τὴν σφραγίδα τοῦ ἐγωῖσμοῦ, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος τῆς πολιτικῆς μονώσεως. Τὸ ἐνστικτον τῆς ἰσχύος ἐκδηλοῦται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν ἡμέραις πολέμων καὶ ἐθνικῶν ρήξεων. Τὰ ἐπεισόδια τῶν Μηλίων, τῶν

(1) Εὐρύτερον παρὰ *Schöman Antiquitates juris publici Graecorum*.

Σκιωναίων κατά τὸν πολοπονησιακὸν πόλεμον, πλείσται ἄλλαι βιαιοπραγαί, τελεσθεῖσαι παρά τὰς ὑφισταμένας συνθήκας, βεβήλωσις ἱερῶν, ἄρνησις πολλάκις τῶν κοινοτάτων δικαίων, δὲν δύνανται νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν προσωυμίαν τῆς φιλανθρωπίας εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον· ἀλλ' ὅπως δῆποτε λαοὶ τινες αὐτοῦ, ἰδίᾳ δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, οὐ σμικρὸν εἶνε ἄξιοι τῆς προσηγορίας ταύτης. Ἐν τούτοις ἡ εὐρεῖα ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς παγκοσμίου ἀλληλεγγύης, ἦτο ἀλλοτρία, ἐχθρική πως πρὸς τὸν πολιτισμὸν ἐκεῖνον, τὸν οὐ σμικρὸν θεμελιώσαντα τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ὑπεροχῆς τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς βαρβάρους.

§ 222 Τὸ διεθνὲς Δίκαιον ἐν Ρώμῃ.

Ἀντίθετον ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις χαρακτῆρα παρουσιάζει πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον ὁ ρωμαϊκός· παρά τῷ πρώτῳ ἡ ἔννοια τῆς φυλῆς ἔχει ἠθικὴν μόνον ὑπόστασιν, κρατεῖ πρωτίστως τὸ ἄστυ καὶ αἱ παραδόσεις αὐτοῦ. Ἡ συνείδησις τῆς ἐνότητος ἐλλείπει παρ' ἐκάστη τῶν μεγάλων πολιτειῶν. Ἀλλ' ἡ Ρώμη συλλαμβάνει ἐν τῇ ἑαυτῆς ἰδέᾳ τὴν ἐνότητα τὸ πρῶτον μὲν τῆς Ἰταλίας, εἶτα δὲ τοῦ κόσμου. Μηδὲν ἔχουσα ὑπ' ὄψει ἢ τὸ πολιτικὸν συμφέρον, κατορθοῖ τοῦτο μετὰ συνεχεῖς ἀγῶνας.

Ἐν ταῖς πρώταις ἡμέραις αὐτῆς κοινὴν ἔχει τὴν προσηγορίαν διὰ τε τὸν ἐχθρὸν καὶ τὸν ξένον. Ὁ ξένος στερεῖται ὅλως δικαίου· εἶνε *hostis. Adversus hostem aeterna auctoritas*. Ἐν τῇ διατάξει ταύτῃ τοῦ Δωδεκαδέλτου βασιζέται τὸ διεθνὲς δίκαιον τῆς Ρώμης, αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τε τοὺς ἰταλικοὺς λαοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἀλλοφύλους. Ἡ θρησκεία προσπαθεῖ νὰ μετριάσῃ πως τὴν σκληρότητα ταύτην καὶ κατορθοῖ τοῦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διὰ τῆς δημιουργίας ἐδικοῦ δικαίου, τοῦ *jus feziale*, ἀντιστοιχοῦντος ὑπὸ τινὰ ἔποψιν πρὸς τὸ καθ' ἡμᾶς διεθνὲς δίκαιον, ἀλλ' ἐλάχιστα δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῆς ἐγωιστικῆς πολιτικῆς, ἧς ἐμφορεῖται ἡ Ρώμη ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν αὐτῆς, οἱ δὲ *feciales*, ὄργανα τῆς ἐγκοσμίου πολιτικῆς, κατ' ἀνάγκην παρίστανται μάρτυρες καὶ ἱεουργοῦσιν ἐν τῇ διεξαγωγῇ πλείστων, παρά τὸ κοινὸν δίκαιον κεκηρυγμένων πολέμων, δι' ὧν ἠύξθη καὶ ἐπρώτευσεν ἡ πόλις. Ὁ πόλεμος εἶχε καταστῆ ἡ ἀποστολὴ τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας καὶ σύμβολον αὐτοῦ ὁ περίφημος ναὸς τοῦ

Ἰανουῦ, σπανιώτατα κλεισθεὶς κατὰ τὴν ὑπερχιλιετῆ διάρκειαν τῆς Ρώμης.

Inter arma silent leges. Εἶνε φρικώδης ἡ τραγωδία, ἣτις διεξάγεται μεταξὺ νικητῶν καὶ νικωμένων. Εἴτε Ἴταλοι εἶνε οὗτοι, εἴτε ἀλλόφυλοι, θεωροῦνται προωρισμένοι νὰ συντελέσωσιν εἰς τὸ μεγαλεῖον τῆς πόλεως. Τοῦτο δὲ κατωρθώθη διὰ μεγάλων ἱστορικῶν ἀδικημάτων.

Ἄλλ' οἱ Ρωμαῖοι ἐσεβάσθησαν πάντοτε τὴν ἀποστολὴν τῶν πρεσβευτῶν, τῶν κηρύκων τούτων τῆς εἰρήνης. Ἀπὸ παλαιοῦ ἤδη χρόνου εἶχον ἀναγνωρίσῃ τὸ ἀπαραβίαστον αὐτῶν. Τὰς δὲ πρὸς τοὺς νικηθέντας λαοὺς σχέσεις ἐκανόνιζον δι' εἰδικῶν συνθηκῶν, ἐν αἷς ἐκράτει βεβαίως ὑπὸ πᾶσαν ἐννοίαν τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου.

Καθ' ὅσον ἡ Ρώμη διὰ τῶν κατακτήσεων αὐτῆς καθίστατο παγκόσμιον ἄστυ, κατὰ τοσοῦτον τὸ δίκαιον τῶν ξένων ἀνεγνωρίζετο εὐρύτερον. Ἐνῶ ὁ Δωδεκάδελτος ἀρνεῖται πᾶν δίκαιον εἰς τὸν ξένον, σὺν τῷ χρόνῳ ἡ ἐξέλιξις τῶν κοινωνικῶν σχέσεων μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἠττημένων λαῶν, ἢ τῶν προσερχομένων ὑπὸ τὴν συγκεντρωτικὴν ἐνέργειαν τῆς ἀνθρωπίνης ἐπικοινωνίας, δημιουργεῖ κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας τὸ *jus gentium*. Τὸ δίκαιον τοῦτο, ἐκδήλωσις τοῦ πολιτικοῦ πνεύματος τῆς Ρώμης, εἶνε ἴσως ἡ πρώτη ἐν τῇ ἱστορίᾳ κατανόησις καὶ πραγμάτωσις τοῦ ἀνθρωπίνου δικαίου. Βεβαίως ἡ ἐννοία αὐτοῦ δὲν ἀποκαλύπτεται ἔτι πλήρης. Ὑπὸ τὴν καινοφανῆ ταύτην μορφήν τοῦ δικαίου ἐννοεῖται μόνον τὸ τῶν ἀστικῶν σχέσεων τῶν μετὰ τῆς Ρώμης συγκοινωνούντων καὶ συναλλασσομένων ξένων λαῶν· εἶνε ποιά τις μορφή τοῦ διεθνοῦς δικαίου· ἀλλ' ὅπως δήποτε ἄρχεται ἀναγνωριζόμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ δόγμα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνότητος, ὅπερ εἰ καὶ κολοβὸν καὶ ἀτελές, ὑπὸ τοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος ἐπιβαλλόμενον καὶ διὰ τῆς κατακτήσεως πραγματούμενον ἢ διὰ τῆς φιλοσοφίας, λαμβάνει τὴν πρώτην ἀποκάλυψιν. Πλήρης κατανόησις τῆς φύσεως τῶν κανόνων διεθνοῦς δικαίου βεβαίως ἦτο ἀδύνατος διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους· ἡ δὲ πολιτικὴ τῆς Ρώμης ἦτο ἄρνησις παντὸς αὐτοῦ κανόνος.